

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1940

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΚΑΛΒΟΣ ΚΑΙ ΦΩΣΚΟΛΟΣ

ΤΟ ΧΩΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΙΤΙΑ

Μου δόθηκε κι άλλοτε ή ευκαιρία να ασχοληθώ με τον χαρακτήρα εν γένει του Κάλβου και τη συμπεριφορά του με συγγενείς, με γνωστούς και με φίλους, και να εξετάσω ιδιαίτερα τις σχέσεις του με το Φώσκολο, τον μεγάλο συμπατριώτη του, που του στάθηκε πολύτιμος δάσκαλος, φίλος και βοηθός στα δύσκολα χρόνια της νεανικής ηλικίας του⁽¹⁾. Δεν θα επαναλάβω τώρα όσα τόσες φορές είπώθηκαν για τη γνωριμία των δύο ποιητών και για την κοινή ζωή τους στη Φλωρεντία, στην Έλβετία και στην Αγγλία⁽²⁾. Το βέβαιο είναι ότι ύστερα από μερικά χρόνια στενωτάτων σχέσεων οι δύο παλαιοί φίλοι και ομοϊδεάτες ψυχράθησαν, έμάλωσαν και έχωρισαν.

Ποιά υπήρξαν τα πραγματικά αίτια του χωρισμού αυτού δεν τα ξέραμε ως τώρα. Οι βιογράφοι του Κάλβου και του Φώσκολου έδωσαν διάφορες εξηγήσεις, οι τελευταίοι μάλιστα έκριναν με τα αυστηρότερα λόγια την άπονη συμπεριφορά του ποιητού των «Ψδών», που εγκατέλειψε το δάσκαλό του σε μία πολύ άσχημη και κρίσιμη στιγμή της ζωής του⁽³⁾.

Ο Κάλβος δεν άφησε καμιά μαρτυρία πάνω σ' αυτό το ζήτημα και όλες τις σχετικές πληροφορίες τις έχουμε από μερικά γράμματα του Φώσκολου προς τους φίλους του και μάλιστα προς τη Ματζιόττη, ή οποία και τον είχε συμβουλέψει, όταν βρισκότανε μόνος στην Έλβετία να πάρει μαζί του τον Κάλβο για γραμματέα, για σύντροφο, για φίλο⁽⁴⁾.

Αναφέρω κατωτέρω τα κυριώτερα απ' αυτά τα γράμματα, στα όποια ο Φώσκολος κάπως στερεότυπα επαναλαμβάνει τις ίδιες κατηγορίες, ότι δηλ. ο Κάλβος πήγε κοντά του και έμεινε μαζί του όσον καιρό

έβλεπε ότι θα μπορούσε να έχει όλικά ή ήθικά όφέλη, και ότι τον εγκατέλειψε όταν κατάλαβε ότι έξ αίτίας της κακής οικονομικής του καταστάσεως, της άρρώστειας και των άλλων περιπετειών του ό ποιητής των «Χαρίτων» δεν μπορούσε να του φανή πλέον χρήσιμος.

.

Οι δύο συμπατριώτες έζησαν μαζί, σε πολύ καλές σχέσεις, ως τα τέλη του 1816. Πράγματι από ένα γράμμα του Φώσκολου προς τον Μπίντα με χρονολογία 28 Οκτωβρίου 1816 βλέπουμε ότι ό Φώσκολος εξακολουθούσε την εποχή εκείνη να θεωρεί τη συντροφιά του Κάλβου πολύτιμη και σωτήρια⁽⁵⁾.

«Έλαβον — γράφει — τό χθεσινόν σημείωμά σας, όταν ακριβώς παρεκάλουν τον Άνδρέαν να σας γράψη ίνα σας ζητήση πληροφορίας περί της ύγείας του λόρδου Holland... Βλέπετε ότι ύπαγορεύω μίαν άπεραντολογίαν δια σας εις τον Άχάτην μου⁽⁶⁾, άνευ των φροντίδων του όποιου έγώ ό πτωχός Αίνειας θα εγκατέλιπον τον έαυτόν μου να παρασυρθή υπό της θυέλλης, τόσον περισσότερον καρτερικώς όσον δεν έχω την έλπίδα, την όποιαν είχεν ό άλλος Αίνειας να επανακτήση την Ιταλίαν. Ο Άχάτης με βοηθεί να γράφω κατά διαλείμματα, όταν θέλη ό Θεός και ίσως όταν ό Θεός δεν θέλη, ένα ήμι-βιβλίον εις άπάντησιν του Σατωβριάνδου».

Επομένως ό Κάλβος προσπαθούσε άκόμη όπως πάντα, και όσον του ήταν δυνατό, να περιποιηται και να ανακουφίση τον προσάτη του και να τον βοηθή στις εργασίες του. Δυστυχώς αυτόν τον καιρό ό Φώσκολος υπέφερε διαρκώς και, καθώς όμολογεί κι ό ίδιος, είχε καταντήσει νευρι-

(1) Βλ. σχετικά τό άρθρον μου: «Ο Κάλβος και οι σχέσεις του», εις Νέον Κράτος, τόμ. Α', τεύχος 10, Ιούνιος 1938, σελ. 696 - 710

(2) Βλ. σχετικά τό άρθρον μου: «Ο Κάλβος γραμματέας του Φώσκολου», εις Επιθεώρησιν Ρώμης, τόμ. Β', τεύχος 11.

(3) Ιδιαίτερα καταφέρεται εναντίον του Κάλβου ό γνωστός φώσκολιστής Camillo Antona - Traversi σε διάφορες μελέτες του, που αναφέρουμε στο μνημονευθέν άρθρον «Ο Κάλβος και οι σχέσεις του».

(4) Βλ. τό εις τη σημείωσι 2 αναφερόμενο άρθρο μου.

(5) Όταν δεν δείχνουμε ιδιαίτερες πηγές, τά αναφερόμενα γράμματα πήραμε απ' τις εκδόσεις: «Opere editee postume di Ugo Foscolo: Epistolario raccolto e ordinato da F. S. Orlandini e da E. Mayer» έκδοση F. Le Monnier, Φλωρεντία, Ανατόπωσις 1936, «Ugo Foscolo: Epistolario a cura di Del Cerra» Φλωρεντία, Salani 1888, και τις μελέτες του Antona - Traversi.

(6) Ο Φώσκολος παρομοιάζοντας τον έαυτό του με τον Αίνεια, συνήθιζε ν' άποκαλή τον Κάλβο Άχάτην του.

κός, ευερέθιστος και τρομακτικά δεξύθυμος. Τὸ κάθε τι τὸν πείραζε. Ἴσως ἐν τῷ μεταξύ κι ὁ Κάλβος νᾶχε κουρασθῆ ἀπ' αὐτὴ τὴ ζωὴ πάντοτε γεμάτη στερησεις και, παρ' ὄλη τὴν ἀγάπη του πρὸς τὸ δάσκαλό του, δὲν εὗρισκε πολὺ διασκεδαστικὸ νὰ κἀνῃ τὸν νοσοκόμο. Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν καμμιά φορά νὰ ἔδειξε τὴ δυσἀρεσκεία του ἢ και νὰ ἐκφράστηκε ὄχι πολὺ εὐνοϊκά γι' αὐτὴ τὴν κατάστασι. Μιά μέρα — καθὼς μᾶς μαρτυρεῖ ἓνα γράμμα τοῦ Φώσκολου ποὺ θὰ δοῦμε σὲ λίγο — σὲ κάποια τέτοια στιγμή, ὁ Φώσκολος θυμωμένος τοῦ εἶπε ὅτι στὸ ἐξῆς δὲν ἔπρεπε νὰ βασιζεται πιά στὴ φιλοξενία του, κι ὅτι στὸ μέλλον ἔπρεπε νὰ φροντίζει μόνος του γιὰ τὴ ζωὴ και τὰ συμφέροντά του, δηλ. μεῖν ἄλλα λόγια τὸν «ἀπέλυε ἀπ' τὴν ὑπηρεσία του».

Ὁ Κάλβος ποὺ ἐν τῷ μεταξύ εἶχε βρεῖ διάφορες παραδόσεις ποὺ τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ ζῆ ἀνεξάρτητος, κι εἶχε ἴσως γνωρισθῆ με κείνη ποὺ ἀργότερα στάθηκε ἡ πρώτη γυναίκα του, ἀλλὰ και ὑπερήφανος καθὼς ἦταν, θεώρησε προσβολὴ τὰ λόγια τοῦ δασκάλου του και ἐδήλωσε ἀμέσως ὅτι ἦταν ἔτοιμος νὰ φύγῃ, προσθέτοντας ὅτι προσεφέρετο νὰ μείνῃ κοντὰ στὸ Φώσκολο ὡς τὴν τέλεια ἀνάρρωσί του. Ἀλλὰ κι αὐτὸς ἀγέρωχος δὲν ἤθελε πιά ὑποχρεώσεις ἀπὸ κείνον ποὺ νόμιζε ὅτι τοῦ φέρθηκε ἀγνώμονα, και τὸν ἔδιωξε ἀμέσως ἀφοῦ τοῦ κανόνισε κι ὄλους τοὺς λογαριασμοὺς του.

Ἀπὸ τότε οἱ δύο παλαιοὶ φίλοι ζοῦσαν χωριστά, ἀλλ' οἱ σχέσεις τους δὲν εἶχαν διακοπῆ καθολοκληρίαν. Μετὰ τὴν ἀρχικὴ ψυχρότητα ξακολουθοῦσαν νὰ βρίσκονται σὲ κάποια ἐπικοινωνία. Ἐχουμε μάλιστα δύο γράμματα τοῦ Φώσκολου πρὸς τὸν Κάλβο ἀπ' τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1817 στὰ ὁποῖα τὸν εἰδοποιεῖ ὅτι τοῦ βρῆκε κάτι νέους μαθητὲς (7), και ταυτοχρόνως τοῦ ζητᾶει νὰ τοῦ ἐπιστρέψῃ μερικά χρήματα ποὺ τοῦ χρωστοῦσε. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Κάλβος δὲν ἀπάντησε κἀν, κι ὁ Φώσκολος ποὺ βρίσκονταν σὲ πολὺ τραγικὴ οἰκονομικὴ κατάσταση θύμωσε πολὺ και ἔκοψε τελειωτικὰ τίς σχέσεις του (8). Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα ὁ Κάλβος, μνησίκακος καθὼς ἦταν, νὰ συμπεριφέρθηκε και δημόσια ἀσχημα πρὸς τὸ Φώσκολο σὲ κανένα ἀπ' τὰ σαλόνια κοινῶν φίλων ποὺ εἶχαν στὸ Λονδίνο.

Ὅπως δὴποτε ἀπ' τὰ τέλη Φεβρουαρίου 1817 οἱ δύο συμπατριῶτες δὲν ἐβλέπονταν και δὲν μιλοῦσαν πιά μεταξύ τους. Ἀπὸ τότε ὁ Φώσκολος ὅταν τοῦ δίνεται εὐκαιρία καταφέρεται και καταδικάζει πολὺ αὐ-

στηρὰ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ πρώην βοηθοῦ και προστατευομένου του.

Ἐνα πρώτο λεπτομερειακὸ και κατηγορηματικὸ γράμμα, ποὺ μᾶς παρέχει διάφορες πολυτιμες πληροφορίες και ποὺ νομίζω ὅτι ξέφυγε τὴν προσοχὴ τῶν βιογράφων τοῦ Κάλβου, ἔγραψε ὁ Φώσκολος στίς 4 Μαρτίου 1817 — σὲ γαλλικὴ γλῶσσα — στὸ φίλο του Hagenbuch (9). Μιλᾶει σ' αὐτὸ γιὰ διάφορα ζητήματα, και σχετικὰ με τὸν Κάλβο λέει τὰ ἐξῆς: «... Ἡ ἀσθενεία μου, ἡ πτωχεία, ἡτις εἶναι συνέπειά της, και ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ δυσμοῖρου Κάλβου με ἡμπόδισαν νὰ συνεχίσω τὴν ἐκδοσιν (10). Σὰς ἔγραψα ἤδη μετὰ τίνος ψυχρᾶς ἀγνωμοσύνης με ἐγκατέλειπεν ὁ Κάλβος ὅταν εὗρισκόμεν σχεδὸν εἰς τὸ τέρμα τῆς ζωῆς. Ἐφ' ὅσον ἤμην πλούσιος και ἐφερόμην ὡς κύριος, με ἐφοβεῖτο και ἐφοβεῖτο μὴ με ἀπωλέσῃ, ἀλλ' ὅταν ἐγενόμην φίλος του και ἀδελφός, και ἐφοβήθη μήπως ὁ θάνατος μου τὸν ἀφηνε ἀνευ στηρίγματος, ἐγκατέλειπε τὸ σέβας, ἀκόμη δὲ και πάντα οἰκτον. Με ἠνάγκασε νὰ τοῦ εἶπω νὰ φροντίσῃ ὁ ἴδιος διὰ τὰ συμφέροντά του. Μοῦ ἀπήντησεν ὅτι εἶχεν ἤδη προνοήσει, και ὅτι εἶχε μάλιστα εὗρει ἄλλην κατοικίαν δι' αὐτὸν μόνον, καταλληλοτέραν διὰ τὴν παροχὴν τῶν μαθημάτων του ἰταλικῆς γλώσσης. Ὅπως δὴποτε με διεβεβαίωσε, ὡς ἂν ἐπρόκειτο περὶ μεγάλης γενναιοφροσύνης ἐκ μέρους του, ὅτι θὰ μοῦ ἐκράτει συντροφίαν μέχρι τῆς στιγμῆς καθ' ἣν θὰ εὗρισκόμεν εἰς καλύτεραν κατάστασιν. Ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἠθέλησα νὰ ἀναμείνω τὴν στιγμήν ἐκείνην. Τοῦ κατέβαλα μάλιστα ἀπὸ τὰ ὀλίγα χρήματά μου τὴν πλήρη πληρωμὴν τῶν μισθῶν του, παρὰ δὲ τὴν θλιβεράν κατάστασιν μου εἶχε τὴν μικροπρέπειαν νὰ τὰ δεχθῆ. Δὲν τὸν βλέπω πλέον: εἶθε ὁ οὐρανὸς νὰ μὴ τὸν τιμωρήσῃ ποτέ. Ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς βαθυτέρας πληγὰς τὴν ὁποῖαν ἀνθρωπίνῃ χεῖρ ἠνείκε εἰς τὴν καρδίαν μου. Γνωρίζετε, ἀγαπητέ μου Κύριε Meister, ὅτι εὐκόλως αἰσθάνομαι τύψεις μετανοίας, ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν Κάλβον σὰς βεβαιῶ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὅτι δὲν ἔχω οὐδεμίαν τύψιν. Οὐδεὶς ἔτυχε πλειόνων εὐεργετημάτων παρ' ἐμοῦ ἀπὸ τὸν Κάλβον, και πρὸς οὐδένα ἐπέδειξα τοιαύτην φιλοφροσύνην, δύναμαι δὲ νὰ ὀρκισθῶ ὅτι εἶναι ὁ μόνος ἀνθρώπος ἐναντίον τοῦ ὁποῖου δὲν ἐξωργίσθην ποτέ. Ὑπέφερα πολὺ παρ' αὐτοῦ: Ἐνόμιζα ὅτι ἡ ψυχρότης του ἦτο ἀποτέλεσμα αἰδοῦς: τὸν ἔκρινα κακῶς, τοῦτο δὲ ὑπῆρξεν τὸ σφάλμα μου. Ὁ Θεὸς ἄς τὸν συγχωρήσῃ, και ἄς εἶναι εὐτυχῆς. Μοῦ εἶ-

(7) Βλ. σχετικὰ τὸ ἄρθρο μου: «Ὁ Κάλβος και αἱ παραδόσεις του εἰς Ἀγγλίαν (δύο γράμματα τοῦ Φώσκολου)», εἰς *Ἑλληνικὴν Ἐπιθεώρησιν*, τεύχος 368, Ἰούλιος 1938.

(8) Σχετικὰ βλ. τὸ μνημονευθὲν ἄρθρο μου: «Ὁ Κάλβος και οἱ σχέσεις του».

(9) Βλ. Romeo Manzoni: *Gli esuli italiani nella Svizzera* (da Foscolo a Mazzini), Edizione postuma curata da A. Ghisleri con un discorso di Francesco Chiesa, Μιλᾶνον, n. Caddo, 1922, σελ. 86 ἑπ.

(10) Πρόκειται γιὰ τὴν μετάφρασιν ἑνὸς ἔργου τοῦ Meister: «Euthanasie ou mes derniers entretiens avec elle sur l'immortalité», ποὺ ἐτοίμαζε ὁ Φώσκολος.

πον ότι φροντίζει πολύ καλά διὰ τὰ συμ-
φέροντά του παραδίδων μαθήματα...».

Ἀπ' αὐτὸ τὸ γράμμα, καθὼς πάρα πάνω
εἶπαμε, μπορούμε τώρα πιά νὰ ἔχουμε ἀ-
κριβῆ ἰδέαν τοῦ χωρισμοῦ. Ὁ Φώσκολος
ἦταν ἀρρωστος καὶ σὲ κακὴ οἰκονομικὴ
κατάστασι κι αὐτὸ τὸν ἔκανε εὐρέθειστο.
Ὁ Κάλβος εἶχε κουρασθῆ νὰ κἀνῃ τὸ νο-
σοκόμο καὶ νὰ ὑποφέρῃ τίς παραξενειῆς
τοῦ συμπατριώτου του, ἐνῶ οἱ παραδόσεις
τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ ζῆ οἰκονομικῶς ἀνεξάρ-
τητος. Σὲ μιὰ στιγμὴ ὀργῆς ὁ Φώσκο-
λοςτοῦ εἶπε ὅτι κουράστηκε νὰ τὸν συν-
τηρῆ καὶ τοῦ προσέθεσε ὅτι στὸ ἐξῆς
ἔπρεπε νὰ σκεφθῆ ἄλλος του γιὰ τὴ συν-
τήρησί του. Ὁ Κάλβος δέχθηκε νὰ φύγῃ
καὶ νὰ κατακίση μόνος του, προσεφέρθη-
κε ὁμως νὰ μείνῃ κοντὰ στὸ Φώσκολο ὡς
τὴν ἀνάγκη του. Ἀλλ' ὁ τελευταῖος, πα-
ραφερόμενος ἀπ' τὴν ὀργή του, δὲν δέχθηκε
τὴν προσφορά καὶ πληρώνοντας στὸ βοηθό
τοῦ τοὺς μισθοὺς ποὺ τοῦ ὄφειλε τὸν ἐδιω-
ξεν ἀμέσως. Ἐπομένως, κατὰ τίς ὁμολογί-
ες τοῦ ἴδιου τοῦ Φώσκολου, ὁ Κάλβος οὔτε
μόνος του ἔφυγε, οὔτε ἐγκατέλειπε χωρὶς
συμπόνια τὸν προστάτη του ἐτοιμοθάνα-
το. Ἐφέρθηκε, ἴσως λίγο βεβιασμένα, ἀλλὰ
ἀρκετὰ τίμια. Τὰ ἴδια τὰ λόγια τοῦ Φώ-
σκολου ἀποκαθιστοῦν τὴν ἀλήθεια καὶ δι-
καιολογοῦν, τουλάχιστον ἐν μέρει, τὴν δια-
γωγὴ τοῦ Κάλβου, ποὺ ὡς τώρα εἶχε τόσο
βαρεῖα κριθῆ καὶ κατακριθῆ ἀπ' τοὺς φω-
σκολιστῆς.

* *

Πιὸ πλοῦσια ἢ ἀλληλογραφία μὲ τὴ Μα-
τζιόττη. Στις 25 Μαρτίου τοῦ 1817 ὁ Φώ-
σκολος ἔγραφε στὴν πιστὴ φίλη του:

« Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀσθενείας μου,
ὅταν εἶχον μεγαλυτέραν ἀνάγκην ἀνακου-
φίσεως, καὶ δὲν μοῦ ἔμενε ἄλλη ἀνακού-
φισις ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀνδρέαν, κατενόησα
σαφέστατα ὅτι ὁ Ἀνδρέας ὄχι μόνον ἐβα-
ρύνετο νὰ εἶναι νοσοκόμος μου, ὄχι μόνον
εἶχεν καταπτοηθῆ ἀπὸ τὴν παρούσαν καὶ
τὴν μέλλουσαν πτωχείαν μου, ἀλλὰ, δυστυ-
χῶς ἰ κατενόησα καλῶς ὅτι εἶχον ὑποπτει-
θῆ ἀκόμη εἰς Ζυρίχην, δηλ. ὅτι ὁ Ἀνδρέας
εἶχεν ἐπωφεληθῆ τῆς εὐκαιρίας νὰ τοῦ
πληρώσω τὸ ταξίδιον μέχρις Ἀγγλίας
καὶ κατόπιν νὰ μὲ ἐγκαλείψῃ, χωρὶς κἀν
νὰ μὲ εὐχαριστήσῃ. Ἄν εἶχες ἀναγνώσῃ
(καὶ ποῖος ἤξεύρει ἂν ἴσως δὲν τὰς δια-
τηρῆς εἰσέτι) ὄλας μου τὰς ἐπιστολάς, ὄ-
σας σοῦ ἔγραψα ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου, θὰ
ἔβλεπες ἀκριβῶς τὰς λεπτομερείας, αἱ ὄ-
ποιαι ἐνῶ θὰ σὲ ἔκαμνον νὰ στενάξῃς καὶ
νὰ φρίξῃς, θὰ σὲ ἔπειθον περὶ τῆς ἀλη-
θείας ὅτι ὁ νέος ἐκεῖνος ἀνεχώρησεν ἐκ
Φλωρεντίας μὲ προμελετημένην πρόθεσιν
ἢ νὰ ἐπωφεληθῆ τῆς τύχης μου, ἂν ἦτο εὐ-
νοϊκὴ, ἢ νὰ δοκιμάσῃ τὴν ἰδικὴν του, ἂν
ἐγὼ ἦμην δυστυχῆς, καὶ νὰ μὲ ἐγκαταλεί-
ψῃ ἀκόμη καὶ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ τάφου ἢ-

μιθανῆ καὶ ἄταφον. Θὰ προσπαθῆσω νὰ
πληροφορηθῆς ταχέως λεπτομερείας, καὶ
θὰ σοῦ γράψω μιὰν ἐπιστολὴν εἰς τὴν ὄ-
ποιαν θὰ σοῦ ὀμιλῶ μόνον δι' ἐκεῖνον: τὴν
ἐπιστολὴν ταύτην θὰ τὴν λάβῃς μετὰ τρεῖς
ἡμέρας, διότι χωρὶς ἄλλο θὰ τὴν γράψω
καὶ θὰ τὴν ταχυδρομήσω μὲ τὸ προσεχὲς
ταχυδρομεῖον⁽¹¹⁾. Πάντως ἔσο βεβαιοτάτη,
καὶ σοῦ τὸ ὀρκίζομαι εἰς τὴν ἀγάπην μου
πρὸς σὲ καὶ τὴν Μητέρα μου, ὅτι δύναμαι
νὰ αἰσθάνομαι τύψεις δι' ἀγερωχίαν καὶ
ὀξυθυμίαν πρὸς πάντας τοὺς θνητοὺς τοὺς
ὀποίους ἐγνώρισα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀνδρέ-
αν, καὶ ὅτι ἡ μόνη παραμυθία μου εἶναι
ὅτι τὸν μετεχειρίσθην πάντοτε ὡς ἀδελφὸν
καὶ ἐγκάρδιον φίλον, ἀφ' ὅτου ἦλθεν εἰς
Ζυρίχην μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν μὲ ἐγκα-
τέλειπεν. Ἴσως ἂν εἶχον φερθῆ σκληρῶς
θὰ ἦτο ὀλιγώτερον ἀγνώμων... Ἐνῶ δὲ
ὄλοι ἔδειξαν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ὑγείαν
μου, ὁ μόνος ὅστις δὲν ἦλθε ποτὲ ὑπῆρξεν
ὁ Ἀνδρέας ».

Ἀργότερα ὁ Φώσκολος, σκεπτόμενος νὰ
ἀσχοληθῆ μὲ τοὺς Ἰταλοὺς κλασσικοὺς καὶ
ἔχοντας ἀνάγκη ἀπὸ ἕνα βοηθό, ἀπευθύνε-
ται καὶ πάλι στὴν ἀγαπημένη του Ματζιότ-
τη, ποὺ στάθηκε πάντα τόσο καλὴ κι εὐ-
γενικὴ μαζύ του, ζητῶντας τῆς νὰ τοῦ εὔρη
ἕνα τέτοιον γραμματέα. Στις 15 Μαΐου τοῦ
1818 τῆς γράφει:

« Εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην θὰ μοῦ ἐχρη-
σίμευε εἰς νέος ἀφοῦ ὁ ἀθλιος καὶ ἀτυχῶς
ἀγνώμων Ἀνδρέας τόσον μωρῶς καὶ πρὸς
ζημίαν του (τώρα δὲ τὸ ἀντιλαμβάνεται)
μὲ ἐγκατέλειπεν. Θὰ μοῦ ἐχρησίμευεν εἰς
νέος ἐκ Τοσκάνης, διὰ τὴν γλώσσαν, ὅστις
νὰ γράφῃ μὲ ὠραῖον χαρακτῆρα... Ἐν
τῷ μεταξύ ἀναζήτησε γύρω σου μὲ τοὺς
διορατικοτάτους ὀφθαλμοὺς σου καὶ ἴδε
ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ εὔρεθῇ τοιοῦτος νέος.
Πρόσεξε ὁμως ὅτι θὰ ἔχει ὡς καθῆκον νὰ
γράφῃ, καὶ νὰ μὴν ἐλπίζῃ νὰ ζῆ μετ' ἐ-
μοῦ ὡς φίλος. Δυστυχῶς ὁ Ἀνδρέας μὲ
ἐδίδαξεν ὅτι ὀποιος σοῦ πωλεῖ τὰς ἐκδου-
λεύσεις του, σπανιώτατα δύναται νὰ σοῦ
δωρίσῃ εἰλικρινέστατα καὶ εὐγενῆ αἰσθη-
ματα ».

Ἄν κι εἶχε περάσει λοιπὸν περσότερο
ἀπὸνα χρόνον ὁ Φώσκολος δὲν εἶχε λησμο-
νήσει τὴν συμπεριφορὰ τοῦ Κάλβου τοῦ ὄ-
ποίου ὁ χωρισμός βαθεῖα τὸν λύπησε. Ζη-
τῶντας ἕναν καινούργιο γραμματέα μιλάει
ἀκόμη μὲ πίκρα: τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀν-
δρέα, λέει, μὲ δίδαξε νὰ μὴν εἶμαι πολὺ
ἐγκάρδιος καὶ νὰ μὴν φέρνομαι σάν φίλος
πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ποὺ πληρώνω γιὰ
νὰ μὲ βοηθοῦν.

Ἐπίσης καὶ στις 16 Μαρτίου τοῦ 1819, ὁ

(11) Δυστυχῶς τὸ γράμμα αὐτό, ποὺ πολλὰ θὰ μὰς
ἐξηγοῦσε, δὲν ἀνευρέθηκε κι ἴσως ὁ Φώσκολος νὰ μὴ
τὸ ἔγραψε ποτέ· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ Ματζιόττη
ἀπαντῶντας στις 4 Μαΐου 1817 στὸ γράμμα τῆς 25
Μαρτίου, ποὺ εἶχε λάβει ἀπὸ ὀκτώ ἡμέρες, δὲν κάνει
λόγο γιὰ τὸ δεῦτερο γράμμα.

Φώσκολος γράφοντας πάλι στή Ματζιόττη σχετικά με τὸν Κάλβο, βρίσκει ὅτι ἄλλοι τὸν ἔπεισαν νὰ φερθῆ ἄσκημα μαζί του :

« Ἦτο ἀκριβῶς — λέγει — ὁ Ναρντίνι, ὅστις κολακεύων, ἐπαινῶν καὶ ἐξαπατῶν τὸν Ἄνδρέαν, τὸν παρεκίνησε νὰ συμπεριφερθῆ ὡς οὐτιδανός. Δὲν γνωρίζω ἄλλο διότι ζῶ εἰς περιβάλλον διάφορον ».

Ὁ Ναρντίνι αὐτὸς γὰρ τὸν ὁποῖο μιλάει ὁ Φώσκολος ἦταν ἕνας Ἰταλὸς τραγουδιστής, πού φαίνεται ὅτι συνδέθηκε φιλικὰ μετὰ τὸν Κάλβο, σὲ τέτοιο σημεῖο ὥστε, καθὼς γράφει ὁ Φώσκολος, νὰ κατορθώσῃ μετὰ τὶς κολακείες του καὶ τὰ μεγάλα λόγια του νὰ τὸν πείσῃ νὰ χωριστῆ ἀπὸ τὸ δάσκαλο καὶ φίλο του.

Ἀκόμα μετὰ ἀρκετὰ χρόνια σ' ἕνα ἄλλο του γράμμα στή Ματζιόττη στίς 3 Νοεμβρίου τοῦ 1821, ὁ Φώσκολος ἐκφράζει τὴ λύπη του γιατί ὅταν βρισκότανε στήν Ἑλβετία δὲν μπόρεσε νὰ πάῃ μαζί του ἀντὶ τοῦ Κάλβου ὁ Σύλβιος Πέλλικο, ὁ γνωστός Ἰταλὸς λογοτέχνης, πού ὁ Φώσκολος εἶχε ζητήσῃ στήν ἀρχή :

« ... Εἶθε ὁ οὐρανὸς νὰ ἤθελε νὰ εἶχε ἔλθει μετ' ἐμοῦ ἐκεῖνος (δηλ. ὁ Πέλλικο) ἀντὶ τοῦ Ἄνδρέα... Καὶ ἐγὼ μετὰ τὸν Σύλβιον θὰ εἶχον ἐργασθῆ περισσότερον καὶ θὰ εἶχον ἰδρῶσει ὀλιγώτερον. Οὐτε θὰ εἶχον τόσον οἰκτρῶς λυπηθῆ διὰ τὴν πανουργίαν τοῦ Ἄνδρέα, ὅστις πράγματι ἀπεδείχθη πανοῦργος. Καίτοι δὲ τὸν συνεχώρησα ἀπὸ τότε καὶ λυποῦμαι νὰ γνωρίζω ὅτι περιπλανᾶται ἀνά τὴν ὑφήλιον, ὅμως δὲν δύναμαι ἀκόμη σήμερον νὰ ἐνοήσω τὴν μητέραν φύσιν ὅσον ἀφορᾷ τὴν δημιουργίαν τῶν ἡλιθίων — πανοῦργων, οἵτινες δὲν κοπιᾶζουν εἰμὴ μόνον διὰ νὰ βλάψουν τοὺς ἄλλους, καὶ δὲν κατορθώνουν εἰμὴ μόνον νὰ καταστρέψουν τοὺς ἰδίους ἑαυτοὺς των. Καὶ ἡ ἱστορία τῆς ζωῆς του ἐπὶ τέσσαρα ἔτη εἶναι ταυτοχρόνως ἐπίπονος καὶ γελοία, κατὰ τὴν φλωρεντιανὴν ἔκφρασιν ἡμεῖς θὰ ἐλέγαμεν ἰδιότροπος... ».

Βλέπουμε ὅτι ἂν κι εἶχαν περάσει τόσα χρόνια ὁ Φώσκολος ἐξακολουθεῖ νὰ κρίνῃ μετὰ τὰ βαρύτερα ἐπίθετα τὴν διαγωγή τοῦ Κάλβου τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ δὲν μάλαιξε τὴν καρδιά καὶ τὸ θυμὸ του. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ συμπατριώτου του τοῦχε στοιχίσει πολὺ, ὥστε ἂν καὶ τὸν εἶχε συγχωρήσῃ ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή — καθὼς λέει ὁ ἴδιος — δὲν κατῴρθωσε ὅμως ποτὲ νὰ λησμονήσῃ τὴν ἀδικία καὶ — κατὰ τὴν ἔκφρασί του — τὴν πανουργία τοῦ Κάλβου.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν σχετικά ὅσα σ' ἀπάντησι στὰ πάρα πάνω γράμματα τοῦ Φώσκολου γράφει ἡ Ματζιόττη, ἡ πιὸ πιστὴ κι εὐγενικὴ φίλη του, ἡ ὁποία ἀκριβῶς τὸν εἶχε συμβουλέψῃ νὰ πάρῃ μαζί του τὸν Κάλβο, πού τόσον ἀγαποῦσε κι ἐχτιμοῦσε κι ἡ ἴδια. Ἀμέσως μόλις ἔλαβε

ἀπ' τὸ Φώσκολο τὸ γράμμα τῆς 25 Μαρτίου 1817, στὸ ὁποῖο γιὰ πρώτη φορά τῆς μιλοῦσε γιὰ τὴ διαγωγή τοῦ συμπατριώτου του, ἀπαντᾷ, ἐκφράζοντας τὴ λύπη τῆς γιὰ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ Κάλβου. Ἐπωφελεῖται μάλιστα τῆς εὐκαιρίας γιὰ νὰ τοῦ γνωρίσῃ ὅτι ἡ ἴδια κάποτε εἶχε στείλει κρυφὰ χρήματα στὸν Κάλβο γιὰ νὰ βοηθήσῃ τὸ Φώσκολο στίς δύσκολες στιγμές, χρήματα πού δὲν ξέρουμε πῶς μεταχειρίστηκε ὁ Κάλβος, μὰ πού διαφορὲς ἐνδείξεις ἀφήνουν νὰ ἐννοηθῆ ὅτι ἴσως καταχράστηκε.

« Μετὰ ἕξ μῆνας — γράφει ἡ Ματζιόττη στὸ Φώσκολο ἀπ' τὴ Φλωρεντία στίς 4 Μαΐου 1817 — ἀγωνιώδους ἀναμονῆς, ἔλαβον πρὸ ὀκτώ ἡμερῶν τὴν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25 Μαρτίου ἐπιστολήν σου... Ἐδοκίμασα εἰς τὴν πτωχὴν καρδίαν μου ἐξ ἴσου τὴν χαρὰν καὶ τὸν πόνον, προερχόμενον ἀπὸ τὴν τύψιν ὅτι ἐγὼ ἡ ἴδια, ἀποστέλλουσα τὸν Ἄνδρέαν, ὑπῆρξα αἰτία δυσαρρεσκειῶν τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἐδοκίμαζες ἀνευ ἐκείνου. — Καὶ σχετικῶς μετὰ τὸν Ἄνδρέαν ὀφείλω νὰ σοῦ εἶπω μόνον πρὸς γνώσιν καὶ διασαφήνισιν, ὅτι ἀφοῦ τοῦ ἔδωσα 30 πεντόφραγκα διὰ τὸ ταξιδίον του μέχρι Ζυρίχης, τὸν παρεκάλεσα ὅπως ὁσάκις σὲ ἔβλεπε στενοχωρημένον ἐξ ἀνάγκης χρημάτων νὰ μοῦ τὸ ἔγραφε κρυφίως καὶ χωρὶς νὰ σοῦ τὸ εἶπῃ. Ἀκριβῶς τὸν Σεπτέμβριον προσποιούμενος ὅτι εἶχεν ἕνα δάνειον πρὸς τὴν Ἰουδιθ Μαροκκέζι, μετὰ παρεκάλεσεν, ἐν γνώσει σου, νὰ ἀποσύρω διὰ λογαριασμόν του καὶ νὰ παραδώσω εἰς τὸν Φίντζι τὸ ποσὸν ἐκεῖνο, δι' ἄλλης δὲ μουσικῆς ἐπιστολῆς, ἢ μᾶλλον μετὰ ἕνα μικρὸν φύλλον χάρτου τὸ ὁποῖον σοῦ ἐπισυνάπτω, μετὰ εἰδοποίησεν περὶ τοῦ λοιποῦ. Ἐγὼ παρέδωσα 30 zecchini εἰς τὸν Φίντζι τὴν 4 Ὀκτωβρίου, οὔτε ἔμαθα ποτὲ ποῖος τὰ ἔλαβε, καὶ ἐσκεπτόμην ὅτι ὁ Ἄνδρέας τὰ ἐκράτησε ὡς ἰδικὰ του, χωρὶς νὰ σοῦ εἶπῃ κἂν ὅτι τὰ ἔλαβε, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο βέβαια ἢ θέλησίς μου ».

Γιὰ τὴν ἀποστολὴ αὐτὴ ἡ Ματζιόττη κάνει λόγο καὶ σ' ἕνα γράμμα τῆς τῆς 7 Ὀκτωβρίου 1816 πρὸς τὸν Φώσκολο, χωρὶς βέβαια νὰ τοῦ ἐξηγῆ τὴν ἀλήθεια :

« ... Εἰς τὸν κύριον Ραφαήλ Φίντζι παρέδωσα 30 zecchini, λέγουσα πρὸς αὐτὸν ὅτι εἶναι ἰδιοκτησία τοῦ Ἄνδρέα, καὶ διὰ τοῦτο τὸν παρεκάλουν νὰ δεῖξῃ φιλοφροσύνην πρὸς αὐτόν ».

Ἀπὸ αὐτὰ τὰ γράμματα μαθαίνουμε λοιπὸν ὅτι ὁ Κάλβος φεύγοντας ἀπὸ τὴ Φλωρεντία εἶχε συνεννοηθῆ μετὰ τὴν Ματζιόττη, ἂν ποτὲ ὁ Φώσκολος βρισκόνταν σὲ ἀσχημὴ οικονομικὴ κατάστασι νὰ τὴν εἰδοποίησῃ κρυφὰ, ὥστε νὰ μπορέσῃ αὐτὴ νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν, χωρὶς ὁ Φώσκολος νὰ ξέρῃ τίποτα γιατί δὲν θὰ δεχότανε ποτὲ ἕνα εἶδος ἐλεημοσύνης, ὅσο καὶ ἂν

ὑπέφερε⁽¹²⁾. Ὄταν λοιπὸν τὸν Σεπτέμβρη τοῦ 1816 ὁ ποιητὴς τῶν «Χαρίτων» βρέθηκε σὲ ἄσκημες στιγμές, ὁ Κάλβος θυμήθηκε τὰ λόγια τῆς Ματζιόττη καὶ νόμισε ὅτι εἶχε φθάσει ἡ στιγμή νὰ καταφύγῃ στὴ γενναιοψυχία τῆς φίλης.

Μπροστὰ στὸ Φώσκολο τῆς ἔγραψε λοιπὸν ὅτι μία γνωστὴ του, ἡ Ἰουδήθ Μαρροκκέζι, τοῦ χρεωστοῦσε ἀπὸ τότε ποῦ ἦταν στὴ Φλωρεντία ἕνα ποσὸ ποῦ τῆς εἶχε δῆθεν αὐτὸς δανείσει καὶ τὴν παρακαλοῦσε νὰ τὸ εἰσπράξῃ καὶ νὰ τοῦ τὸ στείλῃ. Ὁ Φώσκολος δὲν μπορούσε βέβαια νὰ ὑποπτευθῇ τίποτα. Μαζὺ ὁμως μὲ κείνο τὸ γράμμα, ὁ Κάλβος ἔστειλε κρυφὰ στὴ Ματζιόττη κί ἕνα φυλλάράκι μὲ τὸ ἐξῆς σημείωμα (πρὸς ἡ Ματζιόττη ξανάστειλε ἀργότερα στὸ Φώσκολο, καθὼς λέει στὸ γράμμα τῆς τῆς 4 Μαΐου 1817):

«Ἡ Ἰουδήθ Μαρροκκέζι εἰσθε σεῖς ἡ ἴδια, ἀγαπητὴ κυρία Κουῖρινα. Ἐκπληρῶ οὕτω τὴν παραγγελίαν σας. Δὲν ἔχομεν χρήματα καὶ ζητῶν τις ἀποθαρρύνεται, καὶ ἀποθαρρυνόμενος βλάπτει τὰς ἀσχολίας του, αἱ δὲ ἰδικαὶ μας ἀσχολίαι προμηνύουν 3 ἢ 4 ἔτων κόπον καὶ τὸ ὑπόλοιπον τῆς ζωῆς ἐν ἀνέσει».

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὰ δυὸ αὐτὰ γράμματά του ὁ Κάλβος ἐσώκλεισε, τῶνα φανερά καὶ τ' ἄλλο κρυφὰ, σ' ἕνα γράμμα ποῦ ὁ Φώσκολος ἔστειλε στὴ Ματζιόττη ἀπ' τὸ Λονδίνο, στίς 19 Σεπτεμβρίου, λίγο μετὰ τὴν ἀφιξή τους στὴν Ἀγγλία, καὶ στὸ ὁποῖο ὁ προστάτης του, μέσα στ' ἄλλα περιέγραφε καὶ τὴν οἰκονομικὴ του κατάστασι:

«Πρὸ ὀκτῶ ἡμερῶν ἐφθάσαμεν εἰς Λονδίον... Ἀφοῦ, μετὰ τοῦ Ἀνδρέα ἕκαμα τοὺς λογαριασμούς, ὑπελόγησα μετ' ἀλγεβρικῆς ἀποδείξεως ὅτι παραμένων ἐνταῦθα, καὶ ἀνευ ἐκτάκτων ἐξόδων, θὰ ἐξοδεύω 380 λίρας στερλίνας κατ' ἔτος: πλεον περὶ τὰς ἑκατὸν διὰ τὰ ἐνδύματα ἐμοῦ καὶ τοῦ γραφέως... ἀνέρχονται εἰς 500 λίρας

(12) Ὄταν ὁ Κάλβος ἐτοιμαζότανε νὰ φύγῃ ἀπ' τὴ Φλωρεντία γιὰ τὴν Ἑλβετία, ὅπου πῆγαινε νὰ εἰρῆ τὸ Φώσκολο, ἡ Ματζιόττη τοῦ ἔστειλε στίς 14 Μαΐου 1816, τὸ ἐξῆς γράμμα:

«Συνιστῶ εἰς τὸν κύριον Ἀνδρέαν τὸν φίλον· δὲν ἐκφράζω παρὰ ἀπλὴν παράκλησιν, διότι γνωρίζω πόσον τὸν ἔχει εἰς τὴν καρδίαν του. Ἐκεῖνο διὰ τὸ ὁποῖον τὸν παρακαλῶ θερμῶς εἶναι νὰ μὲ κρατῇ ἐβδομαδιαίως ἐνῆμερον δι' ἐπιστολῶν περὶ τῆς ὑγείας, ἀναγκῶν, μελετῶν καὶ περὶ οἰουδήποτε ἄλλου τὸν ἀφορᾷ. Ἐστὶ υἱὸς καὶ ἀδελφός, ἀνακουφισατέ τον, βοηθήσατέ τον, ὁποστηρίξατέ τον εἰς τὰς διαφόρους περιστάσεις τῆς ζωῆς καὶ μὴ διστάζετε ποτέ, ἐν στιγμῇ ἀνάγκης, νὰ μὲ εἰδοποιήσετε ἂν θὰ σᾶς ἐχρησίμευον ὀλίγα χρήματα. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃ καὶ ὁ ἴδιος ὅτι σεῖς μὲ πληροφορεῖτε, ἐγὼ δὲ θὰ κάμω εἰς τρόπον ὥστε, χωρὶς νὰ μάθῃ τίποτε ἐκεῖνος, νὰ μὴ εὐρεθῆς μὲ κενὸν βαλάντιον. — Σᾶς εὐχόμαι εὐχάριστον καὶ ταχὺ ταξίδιον. Χαιρετήσατε τὸν Ὁδῶν καὶ ὁμιλεῖτε ἐνίοτε δι' ἐμέ. Θὰ εἶμαι εὐτυχὴς διὰ τὴν ἐνθύμησίν σας. Τὰ δέοντα εἰς τὸν Σόλβιον καὶ γράφατέ μου δυὸ λέξεις ἀπὸ τὸ Μιλάνον. — Χαιρετισμούς ἐκ καρδίας». (Βλ. C. Antona - Traversi: *Curiosità Foscoliane* - Μπολωνία, Zanichelli, 1930).

στερλίνας, ἦτοι χίλια ἑκατὸν τριάκοντα zecchini κατ' ἔτος. Ὁ Ἀνδρέας μοῦ στοιχίζει ἀρκετά, διότι δὲν δύναμαι νὰ τὸν μεταχειρίζωμαι καὶ νὰ ἀπαιτῶ νὰ τὸν μεταχειρίζονται εἰμὴ ὡς ἀδελφὸν καὶ φίλον μου: ἂν δὲν ἦτο μετ' ἐμοῦ, ἐγὼ μόνος, ἀποδεχόμενος διαφόρους προσκλήσεις μέχρις ὀλοκλήρου τοῦ Νοεμβρίου εἰς ἐξοχὰς, δὲν θὰ εἶχον ἀνάγκην οἰκίας κ.λ. κ.λ. Ἀλλὰ μίαν τοιαύτην συντροφίαν δὲν ὑπάρχει χρυσὸς δυνάμενος νὰ τὴν ἀνταμείψῃ. Ἐξ ἄλλου θὰ ἔλθῃ μετ' ὀλίγον ἡ εὐκαιρία ἵνα μὲ βοηθήσῃ πρὸς ἀποζημίωσιν τῶν σημερινῶν ἐξόδων. Δύνασαι νὰ φαντασθῆς ὅτι εὐρίσκομαι «ἀπένταρος»: μόνον τὸ ταξίδιον ἀπὸ Ζυρίχης εἰς Λονδίον μοῦ ἐκόστισεν ἐξήκοντα ὀκτῶ χρυσᾶ εἰκοσάφραγκα...».

Ὁ Κάλβος βλέποντας ὅτι ἦσαν ἀπένταροι, σκέφτηκε νὰ ζητήσῃ τὴ συνδρομὴ τῆς Ματζιόττη καὶ κατέφυγε στὸ γνωστὸ τέχνασμα τῶν δύο γραμμάτων γιὰ τὸ δῆθεν χρέος τῆς Μαρροκκέζι.

Ἡ Ματζιόττη, καθὼς εἶπαμε, ἔστειλε ἀμέσως τὰ 30 zecchini στὸν Κάλβο, ἀλλὰ καθὼς μᾶς πληροφορεῖ δὲν πῆρε ποτὲ σχετικὴ ἀπάντησί του, οὔτε ἔμαθε ποτὲ πῶς τὰ μεταχειρίστηκε αὐτὰ τὰ χρήματα. Ποιὸς ξέρει πῶς τὰ ἐξώδεψε ὁ ἐθνικὸς μας ποιητὴς! Θέλησε νὰ περιποιηθῇ κάπως τὸ Φώσκολο σὲ στιγμές τόσο κρίσιμες ἢ μήπως τὰ κατακράτησε γιὰ δικές του ἀνάγκες; Δύσκολο νὰ ἀπαντήσουμε. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι δὲ φανέρωσε τίποτα στὸ Φώσκολο, ποῦ μόνον ὕστερα ἀπὸ ἀρκετοὺς μῆνες ἔμαθε τὴν πραγματικότητα ἀπ' τὴν πιστὴ του φίλη.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σ' ἕνα του γράμμα τῆς 25 Ὀκτωβρίου 1816 ὁ Φώσκολος κάνει λόγο στὴ Ματζιόττη γι' αὐτὰ τὰ 30 zecchini, χωρὶς βέβαια νὰ μπορῇ νὰ ξέρῃ τὴν πραγματικότητα καὶ ἀνησυχῶντας μόνον μὴ τυχὸν ἡ Ματζιόττη εἶχε στείλει τὰ χρήματα ἐκεῖνα χωρὶς νὰ τὰ ἔχη ἤδη εἰσπράξῃ ἀπ' τὴν ὑποτιθέμενη ὀφειλέτρια. Πράγματι στὴ χρονολογία αὐτὴ ὁ Φώσκολος γράφει στὴ Ματζιόττη:

«Ἀγαπητὴ μου φίλη. Ἀφ' οἴτου σοῦ ἔγραψα τὴν πρώτην καὶ τελευταίαν μου ἐπιστολήν ἐκ Λονδίνου, ἔλαβον τὰς ἐπιστολάς σου τῆς 7 Σεπτεμβρίου, 4 Ὀκτωβρίου καὶ 7 Ὀκτωβρίου. Ἡ τελευταία μὲ εἰδοποιεῖ περὶ τῶν 30 zecchini, ἅτινα παρέδωσες εἰς τὸν κύριον Φίντζι διὰ λογαριασμὸν καὶ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Κάλβου. Ἐγὼ, ἀγαπητὴ μου φίλη, ἐπιθυμῶ καὶ πρέπει νὰ θέλω, καὶ ἀπαιτῶ ὅπως τὰ χρήματα τὰ ὁποῖα ἐστάλησαν πραγματικῶς εἰς τὸν Κάλβον νὰ μὴν ἔχουν καταβληθῇ ἐπ' οὐδενὶ ὄρω παρὰ σοῦ».

Φαίνεται ὅτι ὁ Φώσκολος κάτι θὰ εἶχε ὑποπτευθῇ ἀπὸ ἕνα γράμμα τῆς Ματζιόττη πρὸς τὸν Κάλβο ποῦ σώθηκε χωρὶς χρονολογία καὶ δὲν μπορούμε ἐπομένως νὰ ξέ-

ρουμε πότε ἀκριβῶς γράφτηκε. Ἴδου τὸ περιεχόμενό του :

« Ἀγαπητὴ Ἀνδρέα. — Μάθετε ὅτι ἡ κυρία Μαρροκκέζη εὕρσκει χιλίας ἀφορμὰς διὰ νὰ μὴ πληρώσῃ τὰ 25 εἰκοσάφραγκα καὶ λέγει ὅτι θὰ τὰ πληρώσῃ τὸ προσεχὲς ἔτος. Θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἀποσιωπήσω τὸ γεγονός τοῦτο ἂν ἦτο δυνατόν, νὰ ἀναλάβω τὴν εὐθύνην περὶ τῆς ἀκριβείας τῆς, ἀλλὰ προβλέπω ὅτι θὰ δυσκολευθῶ νὰ ἀποσπῶ τὸ χρέος τῶν χειρῶν τῆς. Μὴ ἀμφιβάλλετε περὶ τῶν φροντίδων μου, μόλις δὲ τὰ λάβω θὰ σᾶς τὰ ἀποστείλω ἀμέσως. Τὰ 30 zecchini, τὰ ὁποῖα παρέδωσα εἰς τὸν Φίντζι ἐπ' ὀνόματι σας ἐλπίζω ὅτι θὰ τὰ ἐλάβατε. Ἀναμένει ἀπὸ σας ἀπάντησιν, καὶ θὰ σᾶς ἀποστείλῃ τὴν δευτέραν εἰς ἀντάλλαγμα, ἵνα μὴ σᾶς λείψουν τὰ ὀλίγα αὐτὰ χρήματα ἅτινα, ἐσκέφθην νὰ ἀποστείλω εἰς τὸν Οὐγον καὶ εἰς σᾶς ἵνα ἀναπληρώσω ἐν μέρει τὴν ζημίαν τὴν ὁποῖαν θὰ ἤδύνατο νὰ σᾶς προξενήσῃ ἡ τελεία ἔλλειψις τῶν 25 εἰκοσάφραγκων. Βέβαιος περὶ τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῆς φιλίας μου, ἦτις ἀντὶ νὰ ἐλαττοῦται αὐξάνει καὶ θὰ αὐξάνῃ πάντοτε, διὰ τὰς ἀρίστας ἀρετάς σας, διὰ τὴν εἰλικρινείαν καὶ διὰ τὴν ἀφιλοκέρδειάν σας, παραμένω ἡ ἀφοσιωμένη φίλη σας (18) ».

Τί σημαίνει αὐτὸ τὸ γράμμα; Ὅτι ὁ Κάλβος εἶχε πράγματι ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴν ἱστορίαν τῶν 30 zecchini, νὰ λάβῃ ἕνα ὠρισμένο ποσὸν ἀπ' τὴν Μαρροκκέζη ἢ ὅτι — πράγμα πού φαίνεται πῶς πιθανὸν — ὁ Κάλβος μετὰ τὴν πρώτη παράκλησιν ζήτησε καὶ πάλι γιὰ δευτέραν φορά ἄλλα 25 εἰκοσάφραγκα ἀπ' τὴν Ματζιόττη, πού αὐτὴ δὲν μπόρεσε ἐκεῖνη τὴ στιγμή νὰ τοῦ στείλῃ; Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ὑπόθεσις τῆς Μαρροκκέζη εἶχε καὶ κάποια βάσι ἀλήθειας ἢ ἐξακολουθοῦσε πάντα νὰ εἶναι ἕνα πρόσχημα;

Δύσκολο νὰ δοθῇ μοι βέβαιη ἀπάντησις, ἐκτός πᾶν ἂν νέα στοιχεῖα ἔλθουν σὲ ἀρωγῇ. Ἴσως ὁ Φώσκολος εἶδε τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη καὶ φαντάστηκε ὅτι ἡ φίλη προσπαθοῦσε νὰ τὸν βοηθήσῃ διὰ μέσου τοῦ Κάλβου. Ἀλλ' ὁ Φώσκολος ὄχι μόνον δὲν ἤθελε νὰ δεχτῆ χρήματα, ἀλλ' οὔτε κἂν μποροῦσε νὰ ἐπιτρέψῃ νὰ προκαταβάλλῃ ἡ φίλη του ἕνα ποσὸν πού ἡ ἴδια δὲν εἶχε ἀκόμη εἰσπράξει ἀπ' τοὺς ὑποτιθεμένους χρεώστες τοῦ Κάλβου. Γι' αὐτὸ φαίνεται ἔγραψε τὸ γράμμα τῆς 25 Ὀκτωβρίου, πού ἀναφέραμε. Κι' ἡ Ματζιόττη γιὰ νὰ τὸν ἡσυχάσῃ τοῦ ἀπάντησε στίς 23 Νοεμβρίου 1816 :

« ... Μία λέξις περὶ τῆς λήψεως θὰ ἦτο ἀναγκαῖα. Δὲν σοῦ ἐπιτρέπεται ὁμῶς ποτέ ποτέ νὰ μὴ δεχθῆς ὅτι ἐπιθυμῶ νὰ σοῦ προσφέρω, καὶ ἂν τὸν πτωχὸν Ἀνδρέαν, τὸν ὁποῖον σοῦ συνιστῶ μεθ' ὄλης τῆς καρ-

δίας, τὸν ἐξηπάτησαν εἰς τὰ χρήματά του καὶ μοῦ ἐκίνησε τὸν οἶκτον θὰ ἤθελες σύ, μακρὰν καθὼς εὕρσκεισαι, νὰ ἐμποδίσῃς εἰς τὴν καρδίαν μου ἕνα ἀγνότατον αἰσθημα φιλίας καὶ πρὸς τοὺς δύο σας; ».

Αὐτὴ εἶναι λοιπὸν ἡ ἱστορία τῶν μυστικῶν οἰκονομικῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ Κάλβου καὶ τῆς Ματζιόττη, πού δὲν φαίνονται πολὺ σαφεῖς, καὶ πού μᾶς παρουσιάζουν τὸν ποιητὴν μας ἴσως καταχραστήν!

Ἀργότερα ἡ Ματζιόττη ἀπαντῶντας στὴ σχετικὴ παράκλησιν τοῦ Φώσκολου τοῦ γράφει — στίς 18 Ἰουνίου 1818 — γιὰ τίς ἐνέργειες τῆς νὰ τοῦ εὔρῃ ἕνα νέον γραμματέα, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ Κάλβου, τὸν ὁποῖο κατηγορεῖ πάλι γιὰ τὴ διαγωγή του :

« ... Εἶναι δύσκολον ἢ μᾶλλον ἀδύνατον νὰ σοῦ εὔρω νέον ἱκανὸν καὶ εἰλικρινῆ ψυχὴν. Τὸ συμφέρον εἶναι τὸ κύριον ἐλατήριον τὸ ὁποῖον κινεῖ ὅλον τὸν κόσμον (14) καὶ μάλιστα τοὺς ἀπειρους, φέρω δὲ εἰς τὴν καρδίαν τὸ βάρος ὅτι σοῦ ἔστειλα τὸν Κάλβον, ὅστις μοῦ εἶχεν ὀρκισθῆ νὰ μὴ σὲ ἐγκαταλείψῃ ποτέ καὶ νὰ προσφέρῃ τὸ αἷμα πρὸς χάριν σου, ἀντιθέτως δὲ ὑπῆρξε ἐπιλορκος καὶ δόλιος καὶ λίαν ἀγνώμων πρὸς μέ καὶ πρὸς σέ, καὶ ἐπομένως μὲ τρομάζει ἡ σκέψις ὅτι ἐπιθυμεῖς νὰ προσλάβῃς καὶ ἄλλον ».

Καὶ τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1818 ὑποδεικνύοντας στὸ Φώσκολο δύο βοηθοὺς γιὰ νὰ διαλέξει προσθέτει :

« ... Ἄν τυχὸν εἴχετε ἀνάγκην ἐνὸς τοσκάνου καὶ αἱ πληροφορίες περὶ τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν δύο σας ἱκανοποιοῦν, ἐκλέξατε, ἐκδηλώσατε τὴν προτίμησιν σας, καὶ θὰ σᾶς τὸν ἀποστείλω μέχρι τῆς 22 Woodstack

(14) Βλέπουμε πόσες δυσκολίες πρόβαλαν ἐκεῖνοι, στοὺς ὁποίους ἡ Ματζιόττη ζήτησε νὰ πᾶνε στὸ Λονδίνο γιὰ γραμματεῖς τοῦ Φώσκολου, καὶ ὅτι ἤθελαν νὰ κανονίσουν κυρίως τὰ « συμφέροντά » τους. Ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ὁ Κάλβος δείχτηκε πολὺ ἀνώτερος: ὅταν ἔμαθε ὅτι μποροῦσε νὰ φανῆ χρήσιμος στὸ δάσκαλό του, χωρὶς νὰ ὑπολογίσῃ συμφέροντα καὶ κέρδη, ἀφήνοντας μάλιστα μιὰ θέσιν πού εἶχε, δέχτηκε νὰ « πετάξῃ » ἀμέσως κοντὰ του. (Βλ. σχετικὰ τὸ ἀρθρον μου: « Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του », ἐνθ' ἀν.). Κι' ἂν δὲν ὑπῆρχαν διάφορες δυσκολίες γιὰ τὰ διαβάτηρια κ.λ. θὰ ἔφυγε ἀμέσως. Μέσα σ' αὐτὰς τίς δυσκολίας ἦταν κι' ἡ ἐπιθυμία νὰ κανονίσῃ μερικὰ κληρονομικὰ ζητήματα. Γράφει σχετικὰ ἡ Ματζιόττη στὸ Φώσκολο στίς 10 Μαΐου: « ... Ὁ Ἀνδρέας θὰ ἀναχωρήσῃ τὴν προσεχῆ Πέμπτην, 15 τρέχοντος. Θὰ εἶχεν ἤδη ἀναχωρήσει ἀλλ' ὁ θάνατος τῆς μητρός του τὸν καθυστέρησε ἡμέρας τινάς, ἵνα κανονίσῃ τὰ ὀλίγα συμφέροντά του ». Ἡ πληροφορία ὁμῶς αὐτὴ φαίνεται λίγο παράξενη: ἡ Ματζιόττη γράφει γιὰ τὸ θάνατον τῆς μητέρας τοῦ Κάλβου ὡς νὰχε συμβεῖ ἐκεῖνες τίς ἡμέρας, ἐνῶ εἶναι γνωστὸ ὅτι πέθανε ἕνα χρόνον πρωτότερα (ἀναφέρεται ὡς ἡμέρα τοῦ θανάτου ἡ 30 Ἰουνίου 1815). Τί σημαίνει αὐτό; Ὅτι ὁ Κάλβος μόνο μετὰ ἕνα χρόνον ἔμαθε τὸ θάνατον τῆς μητέρας του; Δὲν εἶναι δύσκολο, ἀφοῦ δὲν ἦταν σὲ ἀλληλογραφίαν μετὰ τοὺς συγγενεῖς του, πού κατὰ πάσαν πιθανότητα δὲν ἤξεραν κἂν πού βρισκόταν. Ὅσο γιὰ τὰ συμφέροντα, πού ἀναφέρει τὸ γράμμα, πρόκειται χωρὶς ἄλλο γιὰ τὸ ἀμπέλι, πού ἡ μητέρα ἀφῆσε στὰ δύο παιδιὰ τῆς, στὸν Ἀνδρέα καὶ στὸ Δημήτηρ.

(18) Βλ. C. Antona - Traversi: « Curiosità Foscoliane », ἐνθ' ἀν.

street, με τρέμουσαν καρδίαν, αναλογιζομένη τὴν μεγίστην ἀγνωμοσύνην τοῦ Ἄνδρέα».

Πολὺ ἐνδιαφέρον τέλος παρουσιάζει καὶ ἓνα γράμμα τῆς 9 Μαΐου τοῦ 1821, ποῦ ἡ Ματζιόττη στέλνει ἐπίσης στὸ Φώσκολο: «... Εἶδον τὸν Κάλβον κατὰ τὸν χειμῶνα ὀλίγας φορές καὶ πολὺ ψυχρῶς, ἀποφεύγουσα νὰ εἰσέλθω εἰς συζήτησιν ἀναφορικῶς πρὸς σέ. Κατόπιν ἀπηλλάθη ἐκ Φλωρεντίας διὰ τὰς πολιτικὰς του δοξασίας, ὡς ἐπραξαν καὶ διὰ πολλοὺς ἄλλους ξένους διακρινομένους δι' εὐφυΐαν, τοῦτο δὲ ἐπληροφορήθη μετὰ μῆνα, διότι εἰς ἐμὲ ἤρχετο σπανίως, μὴ εὐρίσκων κατάλληλον ἔδαφος εἰς τὴν αὐστηρὰν καὶ συγκρατημένην στάσιν μου, ἣτις ἠμπόδισε νὰ ἐκφράσω οἰανδήποτε ἐρώτησιν δυναμένην νὰ ἐκληφθῆ παρ' αὐτοῦ ὡς ἐπικύρωσις τῆς πρὸς σέ κακῆς διαγωγῆς του, ἣτις ὑπῆρξε ἀπρεπῆς καὶ ἀναξία».

Τὸ γράμμα αὐτὸ εἶναι πολύτιμο γιὰτὶ μᾶς δίνει μιὰ σπουδαία πληροφορία ποῦ, νομίζω, εἶχε ξεφύγει σ' ὄλους τοὺς βιογράφους, ὅτι δηλ. ὁ Κάλβος φεύγοντας ἀπ' τὸ Λονδίνο μετὰ τὸ θάνατο τῆς πρώτης του γυναίκας καὶ τῆς μοναχικῆς του κόρης, πέρασε τὸ χειμῶνα τοῦ 1821 στὴ Φλωρεντία, ἀπ' ὅπου τὸν ἐδιώξαν οἱ ἀρχές γιὰ τὶς πολιτικὰς του ἰδέες.

Ποῦ πῆγε ὁ Κάλβος μετὰ τὴν ἀπέλασίν του ἀπ' τὴ Φλωρεντία; Ἄν ἦταν ἀληθινὴ ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ ἐθνικός μας ποιητὴς κατέβηκε στὰ 1821 καὶ πῆρε μέρος στὸν ἀγῶνα, θάπρεπε νὰ συμπεράνουμε ὅτι, μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἀπ' τὴν Ἰταλία, ἦλθε στὴν Ἑλλάδα. Ἄλλὰ μετὰ τὶς παρατηρήσεις τοῦ Τωμαδάκι (15), ποῦ ἀποκλείουν μᾶλλον τὴν ὑπόθεσιν ἐκείνην, πρέπει νὰ σκεφτοῦμε ὅτι ὁ Κάλβος πέρασε στὴν Ἑλβετία καὶ στὴ Γαλλία, ἀπ' ὅπου μόνον ἀργότερα ἀποφάσισε νὰ λάβῃ καὶ προσωπικὰ μέρος στὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Πάντως εἶναι ἐξακριβωμένο τώρα πιά ἀπ' τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη ὅτι πέρασε τὸν χειμῶνα τοῦ 1821 στὴ Φλωρεντία.

•••

Γυρίζοντας στὴ λύπη καὶ στὸ θυμὸ τοῦ Φώσκολου γιὰ τὴ διαγωγή τοῦ Κάλβου πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι καὶ σ' ἄλλους γνωστούς του ἔκρινε μὲ βαρεῖα λόγια τὴ συμπεριφορὰ τοῦ συμπατριώτου του, ποῦ στάθηκε αἰτία ἀγιάτρευτης πληγῆς. Ἔτσι στὶς ἀρχές τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1817 ἔγραψε στὸ φίλο του λόρδο Holland, ποῦ γνώριζε ἐπίσης τὸν Κάλβο:

«... Ὁ νεαρὸς ἐκεῖνος Ἕλληνας, ὅστις ἐδείχθη πρὸς ἐμὲ τόσον ἀγνώμων μὲ ἔθλι-

ψε καὶ μοῦ θλίβει ἀκόμη σήμερον τὴν καρδίαν μου μὲ τὴν πλέον σκληρὰν πληγὴν τὴν ὅποιαν ἀνθρωπίνῃ χεὶρ ἠδύνατο ποτὲ νὰ μοῦ προξενήσῃ».

•••

Αὐτὸ τὸ ἱστορικὸν τῆς φιλονεικίας τοῦ Κάλβου καὶ τοῦ Φώσκολου, τῶν δύο συμπατριωτῶν καὶ στενῶν φίλων, ποῦ κατέληξαν νὰ γίνουν ἐχθροί, καὶ νὰ χωριστοῦν, χωρὶς ποτὲ νὰ συμφιλιωθοῦν. Ὡς τώρα δὲν ξέραμε ποῦ ἀκριβῶς νὰ ἀποδώσουμε τὰ αίτια τοῦ χωρισμοῦ. Τὰ γράμματα τοῦ ἴδιου τοῦ Φώσκολου καὶ μάλιστα τὸ γράμμα πρὸς τὸν Hagenbuch μᾶς δίνουν ὄλες τὶς ἀναγκαῖες πληροφορίες, καὶ ὅπως ἴσως ποτε παρ' ὄλον ὅτι παραμένει ἀκόμη μιὰ κρίσις ὄχι πολὺ εὐνοϊκὴ γιὰ τὴ διαγωγή τοῦ Κάλβου πρὸς τὸν δάσκαλο, τὸν προστάτη καὶ τὸ φίλο, εἶναι βέβαιον ὅτι μπορούμε νὰ βροῦμε καὶ κάποια δικαιολογία στὴ στάση του.

Ὁ Κάλβος, ὅταν τὸν προσκάλεσε ὁ Φώσκολος στὴν Ἑλβετία, ἄφησε μιὰ θέσιν ποῦχε στὴ Φλωρεντία καὶ ἔτρεξε κοντὰ στὸ δάσκαλό του. Δυστυχῶς ἡ συμβίωσί τους δὲ στάθηκε εὐτυχισμένη. Ἄν καὶ ὁ Φώσκολος τὸν περιέβαλε μὲ τὴν ἀγάπη του καὶ τὴ φιλίαν του (στὴν ὁποία ὁ Κάλβος ἀνταποκρίνονταν μὲ τὴν ἴδια καὶ μεγαλύτερη θερμότητα), οἱ διαφορὲς ταλαιπωρίες, οἰπεριπέτειες, ἡ διαρκὴς φτώχεια δὲν μπορούσε παρά νὰ ἐκνευρίζῃ καὶ τοὺς δύο. Ἄν ὁ Φώσκολος παραπονιόταν γιὰ τὸ ντύσιμο κι ἡ διατροφή τοῦ Κάλβου ἦταν γι' αὐτὸν μεγάλο βᾶρος, ὁ τελευταῖος δὲν μπορούσε νὰ εἶναι ἱκανοποιημένος καὶ εὐχαριστημένος ἀπὸ μιὰ ζωὴ, ποῦ γιὰ τὸ παρὸν ἐσήμαινε στερήσεις κάθε εἶδους καὶ γιὰ τὸ μέλλον ἴσως τὸ ἀδιέξοδο. Οἱ ἀρρώστειες, ὁ εὐερέθιστος καὶ ὑπερήφανος χαρακτήρας καὶ τῶν δύο δὲν μπορούσαν παρά νὰ φέρουν μιὰ μέρα στὴν ἀναπόφευκτη συνέπειαν: τὴ φιλονεικίαν καὶ τὸ χωρισμό. Ὁ ἓνας νόμιζε ὅτι ἔδινε πολὺ, ὁ ἄλλος ὅτι εἶχε λίγο. Κι ὅταν ὁ Φώσκολος, ἴσως κάπως ἀγέρωχα, εἶπε στὸν Κάλβο ὅτι στὸ ἐξῆς δὲν μπορούσε ἢ δὲν ἠθελε νὰ φροντίζει γι' αὐτόν, ὁ ποιητὴς μας ἦταν φυσικὸ νὰ προσβληθῆ καὶ νὰ δηλώσῃ ὅτι ἦταν ἔτοιμος νὰ φύγῃ. Ἄλλὰ καὶ σ' αὐτὴ τὴ στιγμὴ δὲν φέρθηκε ἀγνώμονα: προθυμοποιήθηκε νὰ μείνῃ κοντὰ στὸν ἀρρωστο φίλο του ὡς τὴν τέλειαν ἀνάρρωσί του. Ἄν ὁ Φώσκολος, ὑπερήφανος καθὼς ἦταν, δὲν δέχτηκε αὐτὴ τὴν προσφορά, τὸ σφάλμα δὲν ἦταν τοῦ Κάλβου.

Ἀργότερα ἄλλες διαφορὲς οικονομικοῦ χαρακτήρος ἐξετράχυναν τὶς σχέσεις τῶν δύο ποιητῶν καὶ κατέληξαν σὲ ἀνοιχτὴ ἔχθραν. Ὅταν τὸ σκουλήκι τῆς ἐριδος μῆν μεταξὺ δύο ἀνθρώπων, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ τὸ μῖσος. Ἄλλὰ γιὰ

(15) Ἡ Τωμαδάκι: «Κριτικά, βιογραφικά καὶ βιβλιογραφικά στὸν Ἄνδρέα Κάλβο», εἰς Ἑλληνικά, τόμος δέκατος, τεύχος πρῶτον, 1938, σελ. 19-51.

την τελική στάσι τῶν δύο παλαιῶν φίλων εἶχα ἄλλοτε ἐκφράσει τις ἰδέες μου, ὥστε νομίζω περιττὸ νὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ τὰ ἴδια (16).

Ἐνα μόνον μένει ὡς συμπέρασμα: τὰ ἴδια τὰ γράμματα τοῦ Φώσκολου δικαιολογοῦν ἐν μέρει τὴν συμπεριφορὰ, καὶ κυρίως δείχνουν ἐπιπόλαια καὶ ἀστήριχτα

(16) Βλ. τὸ ἄρθρο μου: «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του», ἐνθ' ἄν.

ὅλα τὰ βαρεῖά ἐκεῖνα ἐπίθετα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Φώσκολος καὶ οἱ Φωσκολιστὲς χωρὶς φειδῶ ἐχαρακτήρισαν τὸν Κάλβο καὶ τὴ διαγωγή του, ὅπως, «πανοῦργος, δόλιος, ἀνάξιος, ἐπίορκος, ἀγνώμων, συμφεροντολόγος, ἀπονος» καὶ τόσα ἄλλα. Τὰ λόγια τοῦ Φώσκολου ἐξηγοῦν καὶ δικαιολογοῦν τὴ στάσι τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ καὶ ἴσως περσότερες ἐξηγήσεις καὶ δικαιολογίες θὰ ὑπῆρχαν ἂν ὁ ἴδιος ὁ Κάλβος εἶχε ἀφήσει μερικές μαρτυρίες.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΖΩΡΑΣ

ΣΤΑΛΑΓΜΑΤΙΑ, ΣΤΑΛΑΓΜΑΤΙΑ...

Οἱ λεγόμενοι φιλελεύθεροι εἶναι συχνὰ οἱ πιὸ ἀλύγιστοι μισαλλόδοξοι. Γιατὶ ἡ ἐλευθερία, ὅταν γίνῃ μέσο στὰ χέρια τῶν πολλῶν, καταντᾷ δόγμα, καὶ κάθε δόγμα εἶναι σκληρό.

Γιὰ μερικοὺς ὁ Θεὸς εἶναι προσωπίδα, γι' ἄλλους σκιάχτρο.

Πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε, θέλουμε δὲ θέλουμε, πὼς ἡ ἀρνηση καὶ ἡ ἀντιλογία ἀποτελοῦν σοβαρὸ συντελεστὴ στὴν ψυχοσύνθεση τοῦ Νεοέλληνα, ἀλλιῶς ὀρισμένα γεγονότα τῆς ἱστορίας μας μένουν δυσκολοεξηγήτα.

Σὲ πολλοὺς τὸ πάθος καὶ τὸ μεθύσι τους εἶναι τὸ οἰνόπνευμα. Σὲ ἄλλους ὁ καθαρὸς, τσουχτερός ἀέρας.

Θέλεις νὰ σχηματίσεις μιὰν ἰδέα γιὰ τὴ νοοτροπία ἐνὸς ἀνθρώπου; Κοίταξε πρῶτα τὴν εἰκόνα πού κρέμονται στὸ σπῆτι του. Ὑστερα πρόσεξε ἂν κρέμονται ἴσια ἢ στραβά.

Ὅταν βρεθῶ ἀνάμεσα σὲ ἑξαλλους, πού φωνάζουν δίχως λόγο: Ἐλευθερία, τότε ἀπλώνω πρόθυμα τὰ χέρια καὶ ζητῶ ἀλυσίδες.

Ἡ συγγνώμη, πού σοῦ ζητᾷ κάποιος ὕστερα ἀπὸ μιὰ προσβολή ἢ ἀπὸ ἓνα ἄπρεπο φέρσιμο, εἶναι μιὰ φράση. Κι' ὅμως ἐπιδρᾷ σάν καταιγίδα ὕστερ' ἀπὸ κουφόβραση.

Νὰ ζεῖς μὲ τέτοιον τρόπο, πάντα ψυχικὰ εὐχαριστημένος καὶ προετοιμασμένος, πού νὰ μπορεῖς νὰ λὲς κάθε μέρα: Τώρα, ἂν θέλει, ὁ θάνατος μπορεῖ νάρθει.

Ἄλιμονο ὅταν τὰ ὄνειρα τῶν ἀνθρώπων ξεπερνοῦν τὰ φτερά τους.

Πολλὰ πάθη θεραπεύονται χορταίνοντας, ἄλλα θεραπεύονται μὲ ἀποχή.

Τὸ μῖσος κάνει τὸν ἄνθρωπο τρομερό, ἀσχημο, ὠραῖο. Ἡ ζήλεια τὸν κάνει γελοῖο.

Ὁ καλλιτέχνης ἔχει μέσα του ἀπὸ γεννησιμιοῦ του τὸ ρυθμὸ τοῦ Σύμπαντος. Ἐκεῖ πού ἄλλοι βλέπουν πολυμορφία, αὐτὸς ξεχωρίζει τὴν ἐνότητα κάτω ἀπὸ διάφορες ὁμοούσιες μορφές. Ἄψυχα γι' αὐτὸν δὲν ὑπάρχουν. Κι' αὐτὰ τὰ κυβερνᾷ ἡ ἴδια νομοτέλεια τοῦ ρυθμοῦ ὅπως καὶ τὰ ἐμψυχα.

Τάλαντο βρίσκεται σὲ πολλοὺς ἀνθρώπους. Ἐκεῖνο πού τὸ ξυπνᾷ, τὸ συνειδητοποιεῖ, τὸ ὀλοκληρώνει, εἶναι ἡ θέληση καὶ ἡ ἀγάπη: ἡ θέληση τοῦ φορέα του, ἡ ἀγάπη τῶν ἄλλων. Παράδειγμα: Balzac - Madame de Berny.

ΠΑΥΛΟΣ ΦΛΩΡΟΣ